

Bertil Mårtensson

Platon, hjälte eller syndabock?

Fredrik Långs artikel om Platon och dialogformen (*Filosofisk tidskrift* nr 3, 2007) började bra. En filosofisk dialog förutsätter att man kan föra ett samtal mellan jämlikar, med vilket Lång tycks åsyfta någon form av social jämlikhet och respekt, och därmed en demokratisk styresform. Han spårar dialogstilen till den klassiskt grekiska kulturen på ett såvitt jag kan se riktigt sätt. Sedan kommer han in på Platon, och nämner – också som jag tycker korrekt – att Platon var en subtil och känslig tänkare, och säger intressant att Platon lyckades införliva såväl den egaliserande relativa tankeströmningen som den absoluta i sin världsbild.

Jag skulle kunna hålla med om det. Platon är på flera sätt en serie paradoxer – han tror på det absoluta, men hans sökande slutar i idel frågor och ifrågasättanden. Han är en världsfrånvänd teoretiker, som plötsligt betonar att man bör tänka praktiskt. Han varnar i *Staten* för att filosofin kan vara farlig för den tenderar att göra en till paradoxmakare. Och själv excellerar han i paradoxer. Han varnar oss för skeptiker, således, men är själv en av de främsta. I varje fall ytligt sett.

Men efter att till synes ha uppfattat detta av allt att döma ganska så väl byter Lång i sin artikel helt spår, och börjar prata om Platons definition av människan som en tvåbent fjäderlös varelse. En sådan definition skulle, tagen på allvar, enligt honom leda till att Platon måste acceptera att barbarer och slavar är människor, något som skulle strida mot ”de elitistiska värderingar som Platon sympatiserade med”. I det fortsatta får vi veta att Platon utifrån sin idélära gav en grymmare definition av människan där ”de yttre, synliga egenskaperna ersattes med inre, politiskt betingade kännetecken”. Enligt Lång anser Platon dels att en människa är lika med hennes själ, dels att kvinnor, barn och slavar eller ”presumptiva slavar” (vad nu det skulle vara) saknar själ, och således inte är människor.

Hur sant är detta? Låt oss tänka efter.

Hur skulle en intelligent person som Platon kunna anse att barn är själlösa? Om enbart vuxna män äger en själ, när erhåller de i så fall denna? Ståndpunkten vore absurd. Oavsett det kan den annars enkelt demente-

ras utifrån *Faidon*. Där deklarerar Sokrates att skälet till att barn verkar okunniga fast de har en odödlig själ som nyss är kommen ur kunskapens högre värld, är att de mist kunskapen vid återfödseln (76a–e). Uppfostringens och utbildningens uppgift är att hjälpa dem ur detta födelse-trauma och hjälpa dem att återerinra sig vad de egentligen redan vet.

Enligt Platon motiverade detta en form av pedagogik som inte var auktoritär. Ingen kunskap som påtvingas blir varaktig. Detta utläggs i detalj i *Staten* (536e). I analysen av den perfekta statens, dvs. stadens, förfall säger han senare också att i det första stadiet, då den börjar likna Sparta, så börjar som ett tidigt tecken pedagogiken att bygga på tvång (548c).

Vad har då Platon att säga om kvinnan?

I dialogen med samma namn diskuterar Sokrates med Menon om *areté* (duglighet, eng. *virtue*) kan läras ut. Han ber Menon om en definition av duglighet, och denne svarar typiskt nog med att räkna upp olika slag av dugligheter (jfr med inledningen av *Theaitetos*). Mannens är att sköta stadens angelägenheter och att hjälpa sina vänner och skada sina fiender – av allt att döma en vanlig athensk åsikt, eftersom den också avfärdas i början av *Staten* – samt undvika att bli skadad själv. Kvinnans duglighet består i att ta hand om hus och hem, samt att lyda mannen, säger Menon (71e).

Man ska förstås notera att den som säger detta är Menon, inte Sokrates. Och att Menon inte i dialogen framstår som ett större ljus. Sokrates menar i motsats att duglighet är en enda sak och jämför med hälsa. Menon går då med på att hälsa är detsamma oavsett vem man talar om, varvid Sokrates undrar om inte duglighet också är densamma med avseende på om den finns hos barn eller en åldring, en kvinna eller en man (73a).

Menon går inte med på att jämförelsen är relevant. Men Sokrates driver honom vidare att erkänna att dugligheten har med måttfullhet, rättfärdighet och besinning att göra (73b) och slutsatsen blir att duglighet är detsamma för alla eftersom den innebär att den som är duglig har vissa, för alla dugliga gemensamma, egenskaper. Således kan en kvinna besitta *areté*. Och då kan hon, som man förstår, inte vara själlös heller enligt den platonske Sokrates.

Sedan är det en given klassiker att Sokrates 'bevisar' existensen av medfödd kunskap genom att leda Menons slav genom ett geometriskt bevis – vilket förvisso inte strikt bevisar att slaven har medfödda kunskaper men väl att han har en medfödd förmåga till intellektuell förståelse. Om man accepterar de tidigare resonemangen är det i varje fall tydligt att slaven har en odödlig själ.

Om män och kvinnor har samma egenskaper i den mån de besitter duglighet så följer också med inre logik att Sokrates och därmed Platon likställer mannen och kvinnan i fler hänseenden än vad samhällena gjort av hävd. Detta visar sig också i *Staten*.

Denna lika beundrade som bespottade text bygger på den i och för sig enkla och skenbart självklara idén att rättfärdighet – det rätta – är att envar gör vad vederbörande är bra på. Att lägga sig i andras affärer är inte bra enligt Sokrates. De styrande ska inte lägga sig i hur bönderna sköter sitt, för det är de bäst på själva. Och vice versa. Detta plus idélärans metafysiska, semantiska och pythagoreiskt vetenskapliga ljus är huvudinnehållet.

En konsekvens är att varje människa ska inta en plats i staden efter sin förmåga. En människa ska således inte på traditionellt sätt värderas efter sin sociala ställning – dvs. efter sina föräldrar eller sin förmögenhet – utan efter sådant som tankeförmåga och styrka. Av detta följer också att kvinnor ska värderas enligt samma principer som män.

Sokrates underbygger denna slutsats med stor detaljrikedom, uppenbart medveten om att många här kommer att tycka att han går för långt. Han säger visserligen först att kvinnor är underlägsna män i praktiskt taget allt (455d), men fortsätter sedan med att konstatera att somliga kvinnor har anlag att bli läkare, medan andra har anlag åt musernas håll – dvs. humanistisk begåvning. Likaså har somliga kvinnor anlag för gymnastik och krig, medan andra inte gillar sådant (455e). En sådan kvinna kan också vara överlägsen många män. Hur skulle vi då av princip kunna skilja på män och kvinnor i dessa hänseenden? frågar Sokrates och får svaret att det kan vi inte.

Detta är fortfarande radikalt i delar av vår värld. Och för femtio år sedan hade vi själva fortfarande speciella flickskolor. Ytterligare hundra år tillbaka ansågs unga kvinnor konstitutionellt oförmögna att tillägna sig något substantiellt intellektuellt, bland annat då de jämfört med män ansågs ha små huvuden kapabla, tydligen, bara att omfatta ett begränsat innehåll. Faktum är att man på denna tid accepterade att kvinnor kan syssla med kammarmusik, medan det däremot kunde anses att deras huvuden är för små för att kunna och få lov att syssla med symfonisk musik. Kvinnor var också ovälkomna vid universiteten på den tiden, som bekant.

Sammanfattningvis och enligt principen att envar ska göra det vederbörande har anlag för – vilket definieras som att man har lätt att lära sig det (455b) – ska såväl män som kvinnor kunna tillhöra samhällets utbildade elit, som även fungerar som dess värn och styre.

Var Platon en konservativ aristokrat? Det verkar redan nu inte så.

Att han skulle varit anhängare till det traditionella klassamhälle där man ärver sin ställning och där det automatiskt antas att rika föräldrar får intelligenta barn medan fattiga alltid får dumma, som psykologin gjorde i nittonhundratalets början, dementeras också utförligt i *Staten*. Talang ärvs inte i rakt nedstigande led, så filosofiskt begåvade (i Platons mening)

föräldrar kan få filosofiskt mindre begåvade barn, och vice versa. Om alla bedöms efter sin förmåga, ska inga privilegier kunna ärvas, och Sokrates uttrycker omvänt också indignation över samhällen där den som är fattig därför inte får vara med att styra (551c).

Denna anti-aristokratiska ståndpunkt är återkommande. I *Theaitetos* raljerar Sokrates friskt med dem som beundrar den som är av fin familj. När folk säger att någon är förnäm för att han kan visa upp ”sju rika anfäder” tycker filosofen att det berömmet kommer från ”skumögda och kortsynta” personer. De kan nämligen inte se till helheten och räkna ut att varje människa har massor av fäder och förfäder där det ingår rika såväl som tiggare, kungar såväl som slavar, utlänningar och greker i tusental (174e–175a).

Kan man – i en viss bemärkelse som ändå är tydlig – vara mer demokratisk än så? Visst är Platon elitist dock. Man han är en lite speciell elitist – för social framgång är ingen viktig faktor i hans helhetsbild. Filosofen saknar social kompetens, enligt den nämnda passagen i *Theaitetos*. Han ter sig löjlig, tafatt och opraktisk för normala människor. När han säger något skrattar de, samtidigt tycker han att de är löjliga och saknar överblick. Man kan här erinra om grottmetaforen med dess åskådliga bild av filosofen som varit ute i ljuset och återvänder ner i grottan för att meddela sina upptäckter, men snubblar vid återkomsten till mörkret. (Se även *Faidon* 64b, där Simmias skrattar och menar att folk i allmänhet betraktar filosofer som nära nog redan döda.)

Så vem var Platon? En ung man med breda axlar som döptes till Platon av sin tränare och även ställde upp i brottarmästerskap? En försynt och känslig person, som först mötte löje från sin omgivning men slutligen segrade med hjälp av sin begåvning? En mycket passionerad homosexuell grek som kämpade mot sina egna driftsimpulser och sublimerade denna inre strid via en skiss av den perfekt inrättade staden? (se t.ex. *Faidros* 240a–). En hemsk intellektuell tyrann som ville inrätta en *Brave New World*? En radikal förkämpe för kvinnans frihet samtidigt som han tycks se ett problem i att kvinnor i en demokrati legalt likställs med män? (*Staten* 563b).

Det är också en del av de paradoxer man kan tycka sig möta, när man försöker få ett helhetsgrepp om Platon, att han tänker sig att dagens allmänt föraktade, opraktiskt världsfrånvända filosofiska människor, oavsett kön, skulle kunna fungera som soldater i ett lägerliv präglat av sång, dans, geometristudier och sex, men en del av lösningen är förstås att hela den tankebyggnad som byggs upp av Sokrates i *Staten* är en idealisering, som slutligen kollapsar. Och den återspeglar ju egentligen väl det klassiska grekiska idealet – en sund själ i en sund kropp och allt det där.

Kristen asketism är det inte fråga om. Vissa njutningar är acceptabla.

Distinktionen mellan nödvändiga och inte nödvändiga begär är för övrigt högaktuell i dagens livsstilsdiskussioner om hälsa respektive ohälsa (559a–c). Det som är gott kan vara nyttigt, men allt som är gott är inte nyttigt. Hedonismen är bara sann till en del.

Staden i *Staten*, som vi missvisande kallar boken, representerar ett ideal. Ideal är svåra att förverkliga och att leva upp till. Om den rätt inrättade lyckliga staden mot all förmodan skulle förverkligas kommer den att kollapsa i stadier – först i ett militaristiskt Sparta, som sen utvecklas till ett samhälle där de rika styr och de sociala skillnaderna leder till en revolt i jämlikhetens namn som dock övergår i tyranni när någon s.k. stark man tar över. Man kan tycka att Platon förutser Franska revolutionen cirka tvåtusen år tidigare.

Den rättfärdigt inrättade staden får därför, menar Sokrates, förbli en mönsterbild i stjärnorna för den person som vill leva ett bra liv (592b). Den får påminna personen, oavsett kön, att denne inte ska låta sin driftsapparat tänka åt honom eller henne i alltför stor utsträckning, även om det finns sociala mekanismer som korrupperar en – man tenderar ju att mötas av beröm och beundran om man är en skurk, vilket upprepat betonas.

Med detta vill jag inte ha sagt att Platon är en nödvändig mönsterbild för alla. Det finns inslag i *Staten* som kan förefalla väl utmanande – som tanken att de äldre styrande bör försöka para ihop biologiskt lämpliga unga människor via riggade lotterier. Men jag har heller inte med dessa rader velat ta Platon i försvar, utan påpeka några saker han faktiskt råkar ha skrivit och dementera några han inte skrivit.

En sak är i varje fall säker – han var en slags intellektuell elitist, men han föraktade den vanliga dumma aristokratin och det han hade att invända mot demokratin var två saker, som han ansåg hänga samman: den vädjar till våra sämre driftsimpulser och blir därmed instabil. Hade han helt fel? Vad vill politiker och marknader sälja till oss? All senare statsfilosofi – i synnerhet efter Locke och Montesquieu – har också brottats med samma problem, hur man stabiliserar det instabila utan att samtidigt avskaffa det. I dagens värld, där kampen mot demokratins fiender av vissa anses rättfärdiga demokratiska övertramp, är problematiken mycket aktuell.

LITTERATUR

Platon, Samlade verk i översättning av Jan Stolpe. Band 1–4. Atlantis.
Plato, Complete Works. Utg. John M. Cooper. Hackett Publishing Company
1977.

Angående kvinnors förment låga hjärnkapacitet, se t.ex.:

Eva Öhrström, *Elfrida Andrée, Ett levnadsöde*. Prisma 1999, s. 305–306.